

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет природоохоронний
Кафедра екологічного права і контролю

Бакалаврська кваліфікаційна робота

на тему: «Рекреаційний потенціал Одеської області – стан і проблеми»

Виконала студентка 4 курсу групи ЕК-45
Напрямок підготовки 6.040106 «Екологія,
охорона навколишнього середовища та
збалансоване природокористування»
Зайченко Марина Геннадіївна

Керівник к.геогр.н., доц.
Сапко Ольга Юріївна

Рецензент к.геогр.н., доц.
Полетаєва Лариса Миколаївна

Одеса 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1 РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ	5
1.1 Кліматичні ресурси області.....	9
1.2 Рельєф та водні ресурси	12
1.3 Бальнеологічні ресурси	22
1.4 Біологічні ресурси	27
2 АРХІТЕКТУРНЕ НАДБАННЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	29
2.1 Заклади культури.....	34
2.2 Архітектурні, історичні і культурні пам'ятки.....	36
3 ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	42
ВИСНОВКИ.....	53
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	56

ВСТУП

Останні десятиліття ознаменувалися інтенсивним розвитком у світі рекреаційно-туристичної індустрії, яка на сьогодні є однією з найбільш прибуткових і динамічних галузей господарства.

Природно-рекреаційний потенціал території є однією з провідних передумов розвитку туризму. Для сталого розвитку територій з високим природно-ресурсним потенціалом, призначених для ефективного відновлення здоров'я населення, природні та соціально-економічні комплекси на ній повинні представляти собою цілісну систему різної ієрархічної складності та просторового охоплення, які можуть перебувати в різних структурно-динамічних станах.

Туризм протягом усієї історії свого економічного існування переконливо утримує репутацію специфічної сфери, яка динамічно розвивається у складі галузей обслуговування і посідає все більш помітне місце у світовій економіці за показником швидкості обігу капіталу, числом зайнятих, обсягом експорту послуг, як джерело доходів для національних бюджетів. Рівень споживання туристичних послуг є одним із важливих індикаторів якості життя.

Вагомою структурною складовою економіки України стає рекреаційно-туристичний комплекс для розвитку якого є необхідні природні умови, історико-культурні, матеріальні та трудові ресурси. Рекреаційно-туристичний комплекс можна розглядати в двох аспектах: з одного боку, як міжгалузевий комплекс у складі сфери послуг, де виникають і набувають розвитку економічні відносини з виробництва, обміну і споживання рекреаційно-туристичного продукту; з другого – як складову соціальної інфраструктури територій різного рівня, що становить комплексну систему (мережу) підприємств і закладів з виробництва, просування і реалізації рекреаційно-туристичних послуг.

Рекреаційно-туристичний комплекс має ознаки самостійного об'єкта: спеціалізовану матеріально-технічну базу; специфічні природно-антропогенні ресурси; унікальність продукування послуг і власної технології обслуговування; формування принципово нової схеми міжгалузевого і територіального управління; суспільну значимість, в тому числі економічну, соціальну, екологічну і політичну. Практично туризм є відправною точкою формування міжгалузевого рекреаційно-туристичного комплексу, складовими якого є підприємства, заклади та організації різних сфер економіки.

Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу України є пріоритетним напрямком національної економіки і культури, важливим фактором підвищення міжнародного престижу країни, джерелом соціально-економічного розвитку регіонів, важливою умовою збереження історико-культурної спадщини.

Однією з найбільш перспективних областей України де бурхливо розвивається рекреаційно-туристичний комплекс є Одеська область.

Метою роботи є характеристика стану та проблем рекреаційного потенціалу Одеської області.

1 РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Одеська область – найбільша за площею область України. Її територія, що становить 33,3 тис. км², порівнянна з сусідньою Молдовою. Область займає територію Північно-Західного Причорномор'я від гирла Дунаю до Тилігульського лиману. Морські й лиманні узбережжя в межах області мають протяжність близько 300 км. У глиб суші, на північ-північний захід, територія області простягається на 250 км. Одещина розташована на крайньому південному заході України, вздовж державних кордонів з Молдовою та Румунією. На півночі межує з Вінницькою областю, на північному сході – з Кіровоградською, на сході – з Миколаївською областю, на півдні та південному сході омивається водами Чорного моря [1].

Головна особливість географічного розміщення області – її приморське й прикордонне положення, що забезпечує широкі можливості для виходу Одеського регіону і всієї України на світовий ринок, розвитку зовнішньоекономічної діяльності та міжнародного співробітництва. Територія області розміщена переважно у степовій, частково – лісостеповій природних зонах. Це визначає її високий агровиробничий потенціал та багаті рекреаційні ресурси. Таке положення, разом з тим, зумовлює і негативні риси природи краю, зокрема його маловодність та вкрай малу лісистість.

Природні рекреаційні ресурси є частиною природних ресурсів, а рекреаційна діяльність має чітку ресурсну орієнтацію. Означені ресурси є передумовою формування та розвитку рекреації на певній території, формуючи умови для спеціалізації економіки регіону на рекреації та туристичній діяльності.

Природно-ресурсний потенціал являє собою загальну (сумарну) оцінку (бальну чи грошову) усіх наявних території видів ресурсів – мінеральних, земельних, водних, біологічних, рекреаційних, біосферних тощо.

Одещина відносно бідна природними ресурсами, її частка у природно-ресурсному потенціалі України становить лише 3,7 %. Разом з тим область має значні земельні ресурси, виділяється своїм рекреаційним потенціалом (клімат, море, лікувальні грязі, мінеральні джерела, рапа лиманів і моря), біологічними ресурсами моря, лиманів, великих річок, високоцінними біосферними ресурсами, представленими унікальними і своєрідними природними комплексами (плавні, коси, пересипи), екосистемами та біоценозами.

За сумарним природно-ресурсним потенціалом Одещина посідає 9-те місце серед обласних центрів України. Її природно-ресурсний потенціал становить 3,71 % загального ресурсного потенціалу країни [2]. Для порівняння: області з найбільшим природно-ресурсним потенціалом – Донецька (12,2 %) та Дніпропетровська (10,9 %), з найменшим – Волинська (1,7 %) та Чернівецька (1,3 % від потенціалу України) [1].

Сумарний природно-ресурсний потенціал області у розрахунку на одного жителя помітно нижчий середньореспубліканського показника і становить близько 73 % його рівня. Область виділяється багатими земельними (135 % від середнього по Україні) та рекреаційними (102 %) ресурсами. В той же час вона бідна водними (62 %), лісовими (80 %) та мінеральними (5 % від середньореспубліканського) ресурсами [3].

Найбільший природно-ресурсний потенціал в межах області мають Білгород-Дністровський, Біляївський, Белгородський, Ізмаїльський, Кілійський, Лиманський, Тарутинський, Татарбунарський райони. Частка природних ресурсів кожного з зазначених районів коливається від 4,5 % до 5,5 % від загального природно-ресурсного потенціалу Одещини. Відносно малий ресурсний потенціал (2 – 3 % від обласного) мають Ананьївський, Великомихайлівський, Кодимський, Подільський, Окнянський, Любашівський, Миколаївський, Роздільнянський, Ренійський, Савранський та Захарьєвський адміністративні райони.

В табл. 1.1 наведено компонентну структуру природно-ресурсного потенціалу кожного району та області в цілому за основними видами природних ресурсів. Як бачимо, головним природним багатством Одещини є земельні ресурси, частка яких перевищує 70 % природно-ресурсного потенціалу області. Одещина багата рекреаційними та водними ресурсами, частка яких у загальній оцінці природних ресурсів області становить, відповідно, 13,5 % та 11,1 % [1].

Виділяється група районів з високим природно-ресурсним потенціалом. Це райони, розташовані на морських і лиманних узбережжях: Білгород-Дністровський, Біляївський, Іванівський, Ліманський. Ще одна група районів виділяється високою часткою водних ресурсів у структурі свого природно-ресурсного потенціалу. Це Біляївський, Ізмаїльський, Кілійський, Овідіопольський, Ренійський та Білгород-Дністровський райони, в яких водні ресурси становлять 10 – 24 % загального ресурсного потенціалу. Високу частку водних ресурсів (майже 24 %) має і Татарбунарський район. Проте якість води у Сасицькому опрісненому водосховищі (колишньому лимані) низька, і така вода малопридатна для господарського використання [4, 5].

Така ж проблема характерна і для придунайських районів – Белгородського, Ізмаїльського, Кілійського, Ренійського, що мають значні ресурси прісних вод за рахунок Дунаю та озер (Ялпуг, Катлабуг, Китай, Кугурлуй), але низької якості [4, 5].

Важливим аспектом для розвитку рекреації і туризму є рельєф та його характеристики. Основу рельєфу Одеської області складають Подільська, Придніпровська, Південно-Молдовська височини та Причорноморська низовина, що входять до складу Східноєвропейської рівнини. Досить розповсюдженими є річкові долини та балки, особливо на відрогах височин. На узбережжі поширені пересипи, коси, стрілки, пляжі, штормові вали, що є наслідком лиманно-морської акумуляції при формуванні форм рельєфу.

Таблиця 1.1 – Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу Одеської області [1]

Райони	Потенціал ресурсів, %					
	мінеральних	водних	земельних	лісових	фауністичних	природних рекреаційних
По області всього	1,8	11,1	71,8	1,3	0,5	13,5
Ананьівський	1,5	3,6	86,7	4,9	0,5	2,8
Арцизький	4,4	7,0	84,9	0,5	0,8	2,4
Балтський	0,2	5,1	83,2	8,0	ІД	2,4
Білгород-Дністровський	0,4	9,8	55,9	0,3	0,4	33,2
Біляївський	2,5	17,8	48,6	0,8	0,3	30,0
Березівський	4,5	1,4	87,4	0,4	0,4	5,9
Белгородський	0,2	7,3	89,6	-	0,4	2,5
Великомихайлівський	0,1	1,6	95,2	0,9	0,4	1,8
Захарьєвський	0,1	4,8	91,6	0,1	0,4	3,0
Іванівський	0,1	1,0	63,1	0,6	0,4	34,8
Ізмаїльський	0,3	17,0	75,8	0,6	0,7	5,6
Кілійський	1,6	24,0	70,0	-	0,3	4,1
Кодимський	4,6	5,9	78,3	8,1	1,1	2,1
Лиманський	2,1	1,6	59,7	0,2	0,4	36,0
Любашівський	0,1	5,9	89,4	1,0	0,6	3,0
Миколаївський	1,3	3,0	92,4	1,1	0,6	1,6
Лиманський	1,5	13,4	79,5	0,4	0,4	4,8
Окнянський	4,5	4,8	87,1	1,3	0,8	1,5
Подільський	16,1	5,5	67,1	4,8	0,7	5,8
Роздільнянський	4,6	3,6	83,9	0,4	0,5	7,0
Ренійський	0,1	19,1	77,0	0,3	0,4	3,1
Савранський	3,9	7,4	76,2	9,8	0,8	1,9
Саратський	0,1	6,6	90,5	0,3	0,6	1,9
Тарутинський	0,1	1,4	95,3	0,8	0,6	1,8
Татарбунарський	0,1	23,6	68,3	0,2	0,3	7,5
Ширяївський	0,1	3,0	94,3	0,4	0,6	1,6

На узбережжі водних об'єктів поширені зсуви, розвинуті як на берегах лиманів, так і на морському узбережжі області [6, 7].

1.1 Кліматичні ресурси області

Клімат Одещини помірно континентальний з жарким сухим літом, м'якою малосніжною нестійкою зимою. Середня температура січня змінюється в межах області від $-5,0$ °C на півночі до $-1,8$ °C на південному заході, липня, відповідно, – від $+21,0$ °C до $+22,9$ °C. Абсолютні максимуми температур сягають $+40$ °C і більше, мінімуми – до -30 °C і нижче. Безморозний період триває 130 – 150 днів на півночі та 166 – 208 – на півдні [8].

Кліматичні показники безпосередньо впливають на види особливості розвитку рекреації і туризму. Для Одеської області характерний помірно континентальний клімат з недостатнім зволоженням, короткою м'якою зимою та тривалим спекотним літом.

Важливим аспектом є радіаційний режим, який визначається географічною широтою місцевості, характером атмосферної циркуляції та хмарністю. У теплий період року в регіоні переважає антициклоніальна погода, яка забезпечує ясну теплу погоду. Число годин сонячного сйва зростає з 2120 на півночі області до 2339 на півдні (табл. 1.2) [9].

Таблиця 1.2 – Тривалість годин сонячного сйва за метеостанціями Одеської області [9]

Станції	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Рік
Одеса	70	80	143	208	277	305	349	322	250	175	69	60	2308
Болград	77	83	156	187	294	294	337	317	253	185	78	68	2282
Вилкове	72	82	147	198	269	310	351	327	260	177	80	66	2339

У теплий період року з травня по жовтень тривалість годин сонячного сяйва сягає 1678 в Одесі, що порівняно з південним узбережжям Криму (у Євпаторії – 1808 годин), є достатньо високим для розвитку геліотерапії. За сезонами року кількість сумарної сонячної радіації складає взимку 8 – 9 %, навесні – 29 – 31 %, влітку – 43 – 44 %, восени – майже 18 % річної норми [9].

Взимку переважає розсіяна сонячна радіація. Для регіону характерні тривалі бездошові погоди з тривалістю 30 – 35 днів, у певні роки – до 85 – 108 днів, які супроводжуються посухами [9].

Погодні умови формує атмосферна циркуляція, яка визначає температурний режим та кількість опадів. З травня по вересень впливає на погодні умови регіону тепле сухе повітря Азорського максимуму.

Існують певні розбіжності у кліматичних характеристиках приморських та континентальних районів області. Море акумулює значну кількість тепла. У літній період року в Одесі та приморських районах виникає бризова циркуляція, що знижує сухість повітря вдень та підтримує тепле повітря в нічний період доби.

Влітку тривалість сонячного сяйва підвищує температуру повітря, яка досягає максимуму в липні-серпні). Середні місячні температури липня коливаються у межах +21...+23 °С. Найбільш теплими є південно-західні райони області (Кілійський, Ізмаїльський, Ренійський). Взимку переважає нестійка похмура погода з частими відлигами і короткочасними похолоданнями, зі стійким сніговим покривом та оптимальними температурами нижче 0°C. Тривалість зими збільшується від 56 днів у районі Ізмаїла до 72 у Білгород-Дністровському та до 105 – 106 днів – на півночі області. Температури січня змінюються з -5 до -1,2 °С з півночі на південь. Річні суми опадів збільшуються з віддаленням від моря та зростанням висоти місцевості. Найбільша кількість опадів випадає у теплий період року, і носить зливовий характер. Середня кількість опадів коливається у межах 438 – 373 мм/рік. Більшу частину року переважають вітри північного напрямку

(північно-західні, північні, північно-східні), з повторюваністю від 36 % (Любашівка) до 47 % (Ізмаїл). Середня річна швидкість вітру 3,5 – 4,5 м/с, на узбережжі зростає до 4 – 6 м/с [9].

Більша частина Одещини розташована у Атлантико-континентальній степовій області помірного поясу, у межах якої виділяються західна і чорноморська підобласті. Північні райони віднесені до лісостепової підобласті Атлантико-континентальної лісової області. Лісостепова підобласть має пересічений рельєф з висотою 80 – 120 м, із значною часткою лісових масивів. Тривалість безморозного періоду триває 130 – 150 днів. Сніговий покрив тримається 48 – 55 днів, середня висота – 15 – 20 см. Західна степова підобласть має більш високі температури, часті посухи. Зростає кількість днів з низькою вологістю повітря (30 %). Зима нестійка, нетривалі похолодання супроводжуються відлигами. Проте, на відміну від приморських районів, тривалість зими більша і значно нижчі показники температур [8, 9].

Чорноморська степова підобласть вузькою смугою (30 – 40 км) простягається уздовж моря. Клімат характеризується м'яким температурним режимом, підвищеними значеннями сумарної сонячної радіації, більшою посухою. Взимку, при незначних морозах (-5...-7°C), високій відносній вологості повітря та швидкості вітру 7 – 10 м/с спостерігається ефект вихолоджування, що аналогічний морозам при -15...-17°C. Через часті відлиги сніговий покрив нестійкий, а тривалість безморозного періоду – 166 – 208 днів [10].

Річна кількість опадів у межах області на північному заході перевищує 450 мм, у центральній частині становить 400 – 450 мм, а у південній (від лінії Суворове – Арциз – Роздільна – Березівка) – 350 – 400 мм. Більша частина опадів припадає на теплу пору року. Протягом квітня – жовтня на півночі випадає 300 – 325 мм, в центрі – 275 – 300 і на півдні – 250 – 275 мм. Найсухішою є ділянка морського узбережжя від Одеси до Тилігульського лиману, де за теплий період випадає менше 250 мм опадів. Влітку і взимку

переважають вітри північних і північно-західних румбів. Відносна вологість повітря становить 85 – 86 % взимку та 62 – 63 % влітку. На морському узбережжі ці показники помітно вищі: 88 – 90 % взимку та 76 – 78 % влітку [8].

Клімат Одещини посушливий. Центральні й південні райони мають високу ймовірність настання тривалих бездощових періодів більше 40 днів – 60 – 80 % і більше, понад 50 днів – 30 – 40 % і більше. Бездощовим вважають період, коли протягом 10 днів і більше опади не випадають взагалі чи їх кількість в окремі дні не досягає 1 мм [8].

Найбільш посушливою є смуга між лініями Велика Михайлівка – Ширяєве – на півночі та Суворове – Арциз – Біляївка – Комінтернівське – на півдні. У цій смузі кількість днів з температурою повітря понад + 30 °С становить 20 – 30 днів на рік і більше. Зауважимо, що на крайньому півдні області таких днів буває 20 – 10 і менше за рахунок пом'якшення клімату морем [8].

Серед несприятливих кліматичних явищ для Одещини характерні суховії (гарячі вітри) та пилові бурі (повторюваність яких складає 3 – 8 днів/рік), грози (20 – 26 днів), град (2 дні), посухи, на морському узбережжі – тумани (20 – 30 днів/рік) [8, 9].

1.2 Рельєф та водні ресурси

Важливим аспектом для розвитку рекреації і туризму є рельєф та його характеристики. Основу рельєфу Одеської області складають Подільська, Придніпровська, Південно-Молдовська височини та Причорноморська низовина, що входять до складу Східноєвропейської рівнини. Досить розповсюдженими є річкові долини та балки, особливо на відрогах височин. На узбережжі поширені пересипи, коси, стрілки, пляжі, штормові вали, що є наслідком лиманно-морської акумуляції при формуванні форм рельєфу. На

узбережжі водних об'єктів поширені зсуви, розвинуті як на берегах лиманів, так і на морському узбережжі області [10].

Більшу частину області займає Причорноморська низовина. Найвищі ділянки низовини на півночі від 150 – 160 м поступово знижуються до 45 – 50 м на півдні. У рельєфі широко представлені балки та яри, долини річок, особливо Великого Куяльника, Тилігула, Дністра тощо. Між Дністром та Дунаєм простирається рівнина з висотами від 20 – 40 м до 150 – 160 м, нахилена у бік моря та з півночі та південь. Приморська ділянка від Сухого до Хаджибейського лиману характеризується висотою поверхні 60 – 65 м і обривається до моря уступом під дією абразивних, акумулятивних процесів. У районі Тузловських лиманів характерні процеси акумуляції та формування пересипів і кіс [1].

На території Одещини протікає 225 річок (1100 маленьких річок, річечок та струмків), більше 20 озер і лиманів, біля 900 ставків, 16 водоймищ з обсягом води 60 млн. м³. Головні з них – Дунай (його Кілійське гирло), Дністер, Південний Буг. В заплавах Дунаю і Дністра є озера Кагул, Катлабуг, Саф'ян, Ялпуг та інші. В області 15 лиманів, найбільші з яких - прісноводний Дністровський і солоні: Куяльницький, Тилігульський, Хаджибейський, Шагани, Алібей [10].

Більшість річок області поки що не мають важливого значення для рекреаційно-туристичної діяльності. Гідрологічний режим малих річок характеризується нерівномірним річковим стоком: максимальний – на початку весни, влітку – річки можуть пересихати, зростає мутність та мінералізація води. Більшість річок відноситься до басейну Південного Бугу (Савранка, Кодима, Чичиклія), Дністра (Ягорлик, Кучурган), Дунаю (Дракуля, Нерушай, Ялпуг). Частина річок відноситься до групи малих річок Причорномор'я, частина з яких впадає до лиманів: Тилігул, Великий та Малий Куяльник, Барабой, Хаджидер, Аджалік тощо.

Озера в Одеській області відносяться до заплавної, що сформувались поблизу річок, та до лиманно-лагунних. Заплавні озера розміщені поблизу

Дністра та Дунаю, у затоплених гирлах приток (Ялпуг, Кагул, Катлабуг, Китай, Кучурган) (табл. 1.3). Усі озера витягнуті за напрямком течії відповідних річок та мають безпосередній зв'язок з Дунаєм і Дністром системою проток.

Таблиця 1.3 – Основні відомості про Придунайські озера [10]

Назва	Площа, км ²	Довжина, км	Максимальна ширина, км	Максимальна глибина, м
Ялпуг	149,0	39,0	5,0	6,0
Кугурлуй	93,5	20,0	10,0	2,0
Кагул	90,0	25,0	8,0	7,0
Катлабуг	67,0	21,0	6,0	4,0
Китай	60,0	24,0	3,5	5,0
Саф'ян	8,0	-	-	1,2

На території Одеської області набули поширення лимани (табл. 1.4). Добре вивченим є Куяльницький лиман, для якого характерні значні коливання рівня водного дзеркала. Солоність озер коливається, перевищуючи солоність Чорного моря. У Придунайських приморських озерах показник солоності може досягати 20 – 200 ‰, у Хаджибейському лимані – від 20 до 120 ‰, у Куяльницькому – 29 – 269 ‰. Дністровський лиман характеризується проникненням солоних морських вод та підняттям солоності з 9 ‰ у місці впадіння річки до 17 ‰ поблизу сполучення з морем [10].

Чорне море – внутрішнє море басейну Атлантичного океану, омиває береги України, Росії, Грузії, а також Румунії, Болгарії та Туреччини. Керченською протокою сполучене з Азовським морем, протокою Босфор з Мармуровим морем і протокою Дарданелли – з Середземним морем.

Таблиця 1.4 – Морфометричні характеристики основних приморських лиманів Одеської області [10]

Назва лиману	Площа, км ²	Максимальна ширина, км	Довжина, км	Максимальна глибина, м	Середня глибина, м	Солоність, ‰
Сасик	195 – 232	11,0	35,0	3,3	1,9	11
Шагани	70 – 73	9,3	11,5	2,0	1,3	15
Алібей	93 – 101	7,6	18,4	2,5	1,2	14
Бурнас	24 – 27	3,5	9,6	1,6	1,0	17
Будацький	23 – 27	2,5	17,0	2,2	1,1	15
Дністровський	360 – 480	12,0	42,5	2,7	1,8	2
Сухий	15	3,0	8,5	14,0	5,3	14
Хаджибейський	40 – 116	3,5	40,0	17,0	4,0 – 6,8	22
Куяльницький	60 – 56	2,5	25,0 – 30,0	4,5	1,0 – 3,9	87
Тилігульський	150 – 170	4,5	55 – 80	21,0	3,0	13

Площа 422 тис. км², загальний об'єм води 547 тис. км³, пересічна глибина 1271 м, максимальна – 2245 м. Довжина берегової лінії 4090 км. Протяжність Чорного моря між західними і східними точками близько 1167 км, між північною і південною – 624 км. Береги Чорного моря розчленовані мало, переважно гористі, урвисті. Північно-західні береги - від дельти Дунаю до Каркінітської затоки (у межах України низовинні). Найбільший півострів – Кримський, найбільші затоки (біля берегів України) – Каркінітська, Каламітська, Феодосійська, Ягорлицька, Джарилгацька. Островів мало (Зміїний, Березань, Джарилгач). Поширені намівні піщані коси (Кінбурнська, Тендрівська та інші) [10].

У межах України у Чорне море впадають Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро, які мають великий вплив на формування його водного балансу.

На шельфі у північно-західній частині та південніше від Керченської протоки переважають черепашкові відклади і мули. На материковому схилі відслонюються корінні породи, біля його підніжжя – відклади підводних зсувів. Дно Чорного моря у межах западини вкрите вапняковим мулом та глинами.

Кліматичні умови Чорного моря визначаються положенням значної його частини в субтропічному поясі. Зима тепла і волога, літо сухе і жарке. Взимку бувають сильні штормові вітри північно-східного напрямку (крім південно-східної частини моря), пов'язані з проходженням циклонів, влітку переважають помірні південно-західні вітри. Температура повітря над акваторією моря у січні від 0°C, -1° до +8°C, у серпні +22°C, 4-25°C і вище. Пересічна кількість опадів зростає із заходу на схід від 200-600 до 2000 мм і більше [9, 10].

На формування водних мас Чорного моря найбільший вплив має надходження вод з Мармурового моря у вигляді придонної течії та зустрічна поверхнева течія з Чорного моря. Швидкість обох течій приблизно однакова (0,6 – 0,8 м/с); протягом року у Чорне море надходить 170 км³ води, витікає 360 км³. Ці величини зазнають певних коливань, в цілому ж переважають

чинники опріснення морських вод. Поверхневі води Чорного моря окрім пригирлових ділянок великих рік, мають солоність 1418,3 ‰, глибинні – 22,3 – 22,6 ‰ за рахунок солоних (до 35 ‰) вод з Мармурового моря. Пересічна солоність Чорного моря 21,8 ‰. Температура поверхневих вод влітку 4 – 24, +26 °, у мілководних затоках + 27, 4 – 29 °, у центральній частині моря – до + 22°. Пересічна температура поверхневих вод взимку 4 – 8, 4 – 9 °, крім північно-західних і північносхідних частин, де у суворі зими море замерзає. Коливання температури спостерігається до глибини 150 м, нижче протягом року вона залишається практично сталою (4 – 8,6, 4 – 9,1 °) [10].

Значний вертикальний градієнт солоності і відповідно густоти вод Чорного моря утруднює переміщення глибинних і поверхневих вод і обмежує надходження кисню на глибину, чим пояснюється розшарування чорноморських вод й існування сірководневої зони. Загальний об'єм насичених сірководнем вод становить 87 % (475 км³) від загального об'єму моря, що негативно впливає на його органічне життя [9].

Спостерігається порівняно високий вміст фосфатів азоту, мікроелементів та інших речовин, особливо у глибинних водах Чорного моря. У верхні шари (до 50 – 100 м) вони найчастіше надходять у січні-лютому, у травні-червні, з розвитком фітопланктону, їхній вміст різко зменшується.

Рослинний і тваринний світ зосереджений головним чином у поверхневому шарі Чорного моря, оскільки на глибині 200 м і нижче води перенасичені сірководнем, тут розвиваються лише анаеробні бактерії. Всього у Чорному морі нараховується понад 660 видів рослин та понад 2 тис. видів представників тваринного світу. Промислове значення мають хамса, ставрида, шпроти, кефаль, камбала, деякі водорості (філлофора, цистозира, зостера тощо) та безхребетні (мідії, креветки, устриці). У північно-західній частині моря зосереджене філофорне поле Зернова.

Інтенсивне освоєння морського узбережжя, зарегулювання річкового стоку, скидання дренажних вод із зрошуваних масивів зумовлюють

погіршення екологічної ситуації в басейні Чорного моря. У північнозахідній частині Чорного моря, біля берегів України, бувають замори, змінюється видовий склад морських організмів, зростає біомаса фітопланктону і окремих видів зоопланктону. Наприклад, спостерігається розмноження медузи аурелії та інфузорії мезодініум; різко скоротилося поголів'я дельфінів, практично зникла пеламіда і скумбрія та інші традиційні для Чорного моря риби. Потребує охорони філофорне поле Зернова.

У пригирлових ділянках річок морська вода має солоність 6 – 7 ‰, з максимальною температурою води влітку до +25...+27 °С, взимку до –4 °С. Поверхнева морська вода має літні температури +12 – 26 °С, солоність 1018,5 ‰ [9].

Купальний сезон триває з середини травня до середини вересня. Середня місячна температура води у травні складає +14,6 °С, у липні та серпні +22,5 °С, у вересні +17...+18 °С. Добові коливання температури води зазвичай не перевищують 2,5 – 3 °С, що формує сприятливі умови для купання у максимально можливі години доби. Дискомфортна температура (7 – 10 °С) встановлюється у середньому 1 – 3 дні на місяць під дією змінних північних, північно-західних, західних вітрів. При тривалих згонах виникає холодна течія («холодильник»), що має прозору солону воду із значною концентрацією медуз та не сприяє комфортним умовам для рекреації [10, 11].

Найбільш цінним ресурсом для кліматолікування, таласотерапії є наявність пляжів, які можна використовувати для рекреаційних цілей у теплий період року. Загальна довжина берегової лінії в межах Одеської області складає 394 км, з них на 175 км розтягнулися пляжі [10].

Через процеси трансресії та регресії (наступу та відступу) Чорного моря узбережжя має цілу низку особливостей: затоплені ділянки річок, що сьогодні є лиманами; піщано-черепашникові відмілини, представлені косами, стрілками, пересипами. Більшість берегів області є абразивними, швидкість абразії на деяких ділянках сягає 2,0 – 2,5 м/рік. Абразивно-обвальні кліфи

характерні для ділянки біля Дністровського лиману, де швидкість руйнування берегів сягає 6 м/рік.

Довжина абразивних берегів сягає 70 км, з них – 35 км відповідають абразивно-обвальним та зсувним, де є необхідність берегоукріплювальних робіт. Акумулятивні ландшафти переважають на морській ділянці дельти Дунаю (довжина до 102 км). Абразивно-обвальний тип берегів знаходиться між лиманами Бурнас та Будаки, Дністровським та Сухим та фрагментарно східніше Одеської затоки. Висота берега коливається від 7 – 8 м до 25 – 30 м із півдня на північний схід. Абразивно-обвальні кліфи у підніжжя мають пляжі ширину не більше 22 – 25 м, висоту у тилевій частині до 1,6 м та крутизну 0,16 – 0,0041м. Найбільш широкі пляжі розташовані південнозахідніше Грибівського лиману (низини долини р. Барабой), а також у районі мису Бурнас. На абразивних ділянках пляжі незначні, складаються з піщаних наносів з домішкою черепашнику, а між Сухим та Тилігульським лиманами – з домішкою вапнякової гальки та гравію [10].

Вузькі та невисокі пляжі не захищають береги від абразії, тому тут характерні процеси руйнування пляжів з різною швидкістю. Найбільші темпи руйнування характерні для мису Бурнас (до 6 м/рік), північніше мису – до 1 м/рік біля с. Курортне. Північніше Дністровського пересипу обвальні кліфи Грибівського лиману відступають до 1,5 – 2 м/рік; у районі Санжійки – на 1,2 – 1,5 м/рік. Поблизу Одеси зсувові кліфи відступають до 0,5 – 1,0 м/рік [10].

Між Хаджибейським, Куяльницьким та Тилігульським лиманами розвинуті переважно зсувові береги. Зсувові береги мають темпи розмиву зі швидкістю 0,3 – 0,5 м/рік. Такі береги розмиваються у підніжжя, а потім з утворенням кліфи та зростання крутизни схилу верхня частина берегового обриву переміщується углиб плато до 20 – 30 м [10].

Швидкість від ступання зсувних берегів Одеської затоки (від мису Ланжерон до Північно-Одеського) коливається у широких межах. У районі с. Фонтанка сягає 0,8 м/рік; поблизу Чабанки 1,1 м/рік, поблизу Сичавського лиману – 1,22 м/рік; західніше Григорівського лиману – 1,14 [10].

Береги Дунайської дельти акумулятивні, з широким мілководдям (до 2 – 3 км), із значною кількістю кіс, стрілок, з достатньо порізними берегами.

Для рекреації використовуються акумулятивні, абразивно-зсувові, абразивні та прибережні вододільні місцевості приморського абразивноакумулятивного ландшафту (табл. 1.5).

Найбільш цінні пляжі розташовані в акумулятивних місцевостях пересипів та кіс, де берегова лінія стійка та висувається убік моря (Лузанівка, Кароліно-Бугаз, північно-східна частина Будацького пересипу, Жебріянська коса, пересип Тилігульського лиману). Рекреаційне урочище Лузанівка займає крайню східну частину пляжів та еолову зону Одеського пересипу і об'єднане з ним корінне плато поблизу Крижанівки. Піщаний пляж має мілководдя та ширину більше 100 м. Пересип поблизу Крижанівки є перспективним для побудови санаторно-курортних та оздоровчих комплексів.

Акумулятивна місцевість Кароліно-Бугаз-Затока знаходиться на пересипу Дністровського лиману. Її північний схід займає пляжну терасу поблизу с. Кароліно-Бугаз, на південному заході об'єднується із пересипом лиману Будаки. Берег моря на цій ділянці стабільний, ширина пересипу у центрі 40 – 50 м, на околицях – збільшується до 500 – 700 м [10].

Сприятливою для рекреації є також ділянка пересипу лиману Будаки (Шаболатський). У районі Жебріянської коси та бухти пляжі складаються з дрібного піску та черепашнику шириною до 300 – 500 м, з поступовим рухом убік моря. Коса має довжину 3 км, море мілке, температурний режим завдяки природній перепоні вищий, ніж для Білгород-Дністровських та Одеських рекреаційних районів [10].

Пляжі пересипу Тилігульського лиману широкі (до 4 км), із значною зоною мілководдя, частина – заболочена та зайнята очеретом, що знижує рекреаційну цінність.

Таблиця 1.5 – Пляжні ресурси Одеської області [10]

Район, територія міста	Загальна довжина берега	Довжина пляжів, км			Береги іншого призначення, км
		у тому числі пляжі:			
		Придатні для рекреації	Вибірково придатні для рекреації	Не придатні для рекреації	
Лиманський	52	30	4	15	3
Одеса	44	35	-	-	9
Овідіопольський	28	18	3	5	2
Білгород-Дністровський	46	36	3	5	2
Татарбунарський	118	56	11	49	2
Кілійський	106	-	-	50	56
Разом по області	394	175	21	124	74

Одеська ділянка пляжів завдяки берегоукріплювальним роботам має достатньо позитивні морфологічні характеристики. Комфортність пляжів пов'язана із штучно намитими ділянками шириною 50 – 70 м, безпека купання пов'язана з хвилеломами та траверсами, що забезпечують рівне піщане дно з поступовим зростанням глибини моря.

1.3 Бальнеологічні ресурси

У межах області сформувалися три курортно-рекреаційні райони – Одеський, Білгород-Дністровський та Татарбунарський. Функціонують курорти: Одеса, Куяльник, Кароліно-Бугаз (в Одеському рекреаційному районі), Білгород-Дністровський, Сергіївка, Лебедівка, Затока (в Білгород-Дністровському), озеро Сасик (в Татарбунарському) та інші.

Лікувально-діагностичний процес і організація відпочинку у закладах санаторно-курортного господарства здійснюється на основі природних та преформованих чинників. Бальнеологічні чинники включають ванни, пиття мінеральних вод, лікувальні грязі. Крім цього, фізіотерапевтичні чинники санаторно-курортного лікування включають електромагнітну, променеву і вібраційну дію.

В межах території Одеської області розташовано кілька провінцій з мінеральними водами: азотні різного іонного складу (термальні), хлоридні, натрієві і кальцієво-натрієві – у центральній частині області, на півночі – сульфатні різного катіонного складу та гідрокарбонатно-сульфатно-хлоридні натрієві, у південній частині – метанові та азотно-метанові (гідрокарбонатно-хлоридні натрієві, кальцієві та магнієво-кальцієві) [1, 10].

Даний тип мінеральних вод об'єднують у групу мінеральних вод без специфічних компонентів та властивостей. Метанові та азотно-метанові хлоридно-гідрокарбонатні натрієві води з мінералізацією 3,0 г/дм³ поширені в районі курортів Сергіївка, Затока та Приморське. Розташовані на глибині 200 – 300 м у вапнякових породах [1, 10].

Крім цього, наявні бромні мінеральні води, що вміщують не менше 25,0 мг/дм³ бромну із загальною мінералізацією до 10 – 15 г/дм³. Бромні води приурочені до пісків та алевролітів палеогену, у середньому на глибині до 550 м. Мають хлоридний натрієвий склад і мінералізацію до 23,0 г/дм³ з вмістом бромну до 52,0 г/дм³ [1, 10].

Мінеральні води Куяльницького родовища безбарвні, слабосолонуваті, без специфічних запахів, мало мінералізовані.

Основними медичними показаннями приймання лікувальної води даного родовища є:

- функціональні захворювання шлунка і двадцятипалої кишки;
- хронічні гастрити;
- хронічні гепатити тощо [10].

Бромні мінеральні води спричиняють болезаспокійливу дію, сприяють покращенню кровообігу, нормалізації функцій центральної нервової системи, щитовидної та інших ендокринних залоз, обміну речовин. Використовуються для ванн (загальних та місцевих), купання у басейнах, зрошенні, кишкових промиваннях, компресах, застосовуються для електрофорезу, для питного лікування.

Медичні показання стосуються лікування захворювань серцево-судинної та нервової систем, опорно-рухового апарату, шлунково-кишкового тракту, гінекологічних, шкірних, ендокринних та інших захворювань.

Мінеральна вода «Одеське-1» мало мінералізована, сульфатно-гідрокарбонатно-хлоридна натрієва. Основними показаннями є лікування вірусних гепатитів, токсичних гепатитів, хронічної виразки шлунка [10].

Також лікувально-столові води на території області пов'язані з родовищем «Чабанка», що характеризуються як слаболужні, холодні, малої мінералізації, а показаннями до приймання води є хронічний гастрит, холецистит.

У районі Ленселища є родовище «АкваЛібра» - холодні слабо лужні води, малої мінералізації, які також лікують гастрит, холецистит, хронічний гепатит.

Важливою складовою бальнеологічних ресурсів також є лікувальні грязі (пелоїди) (табл. 1.6).

Таблиця 1.6 – Лікувальні грязі Одеського регіону [10]

Назва водного об'єкту	Площа грязьових покладів, км ²	Середня потужність шару грязі, м	Максимальна потужність шару грязі, м	Балансові запаси грязі, м ³
Тилігульський лиман	48,1	0,48	0,8	11200000
Куяльницький лиман	53	0,45	1,0	15300000
Хаджибейський лиман	76,8	0,37	0,7	11000000
Будацький лиман	19,37, у т.ч.			4190000
	Будацькі поклади: 16,7	0,2	0,35	3350000
	Шаболатські поклади: 2,62	0,32	0,75	840000
Бурнас оз.	-	0,1	0,6	3200000
Алібей оз.	-	0,1	0,6	16900000
Шагани оз.	-	0,1	0,6	14600000

На території Одеської області поширені мулові сульфідні лікувальні грязі приморського підтипу, які використовуються для лікувальних цілей у вигляді ванн, аплікацій тощо. Родовища лікувальних грязей переважно приурочено до лиманів та озер Дунай-Дністровської групи.

Грязі Одеського регіону активно використовуються для лікувальних цілей. Курорт Сергіївка використовує грязі Будацького, курорт Куяльник – Куяльницького лиману. Донні відкладення Куяльницького лиману переважно складаються з мулу, піску, глини. Лікувальні грязі (чорний та темно-сірий мул) займає центральну, глибоководну частина лиману, прибережні ділянки складені пісками, глинами і зеленувато-сірими мулами. Грязьове поле

поблизу с. Красносілка становить 3,4 км, у північній частині лиману – до 1 км, потужність чорного мулу складає 0,29 м, темно-сірого – 0,16 м. Максимальна потужність грязей у районі колишніх соляних промислів (чорного мулу – 0,4 – 0,6 м, темно-сірого – 0,7 – 0,8 м), у районі с. Красносілки досягає 1,0 м. Лікувальні грязі лиману слабосульфідні високо мінералізовані, хлоридні магнієво-натрієві мулові. Мають значну в'язкість, зволоженість складає 14 – 57 %. Ропа і грязьовий розчин є високомінералізованими хлоридними магнієво-натрієвими водами з мінералізацією 85 – 95 г/л [10].

Хаджибейський лиман характеризується слабко лужними грязями з рН 7,45 – 8,00, з високою вологомісткістю, з вмістом води 65 – 75 %, з високим вмістом сірководню. Склад ропи та грязьового розчину складають хлоридні магнієво-натрієві води з мінералізацією 5,4 – 5,8 та 10,0 – 12,0 г/л [10].

Приморські мулові сульфідні грязі характеризуються значним вмістом сульфідів, чорним та темно-сірим кольором з високою мінералізацією грязьового розчину (20 г/л і більше). Муловим сульфідним грязям властиві бактерицидні, адсорбуючі характеристики, здатність знищувати патогенну флору.

Лікувальний профіль курортів міста та області – кліматобальнеогрязьовий. Відповідно до інформації [4] Одеська область характеризується наявністю наступних природних лікувальних ресурсів: мінеральні води; пелоїди (лікувальні грязі) та ропи лиманів та озер; морське узбережжя; природні об'єкти і комплекси зі сприятливими для лікування, оздоровлення та медичної реабілітації кліматичними умовами. Кліматичні умови області сприятливі для курортно-рекреаційної діяльності. До водних об'єктів, які мають категорію лікувальних, відносяться відомі родовища пелоїдів Куяльницького і Хаджибейського лиманів, а також родовища мінеральних вод Одеське, Куяльницьке, Чорноморське.

По Одеській області підраховано запаси мінеральних вод за рядом родовищ: Одеське (переважно хлоридні натрієві високої мінералізації, бромні хлоридні натрієві високої мінералізації, термальні), Куяльницьке, Сергіївське, Чорноморське (хлоридні натрієві маломінералізовані), Кароліно-Бугазьке (хлоридні натрієві бромні термальні). Використовується гідромінеральний потенціал області вельми нерівномірно. Значна частина або не використовується на сьогодні, або використовується для господарсько-питного водопостачання.

Прояви мінеральної води представлено такими типами: без специфічних компонентів: сульфатні та гідрокарбонатно-сульфатні натрієві (Арцизький р-н), сульфатно-хлоридні і гідрокарбонатно-сульфатно-хлоридні різного катіонного складу.

Експлуатація бромних, йодо-бромних вод ускладнена великою глибиною залягання водовмісних порід. При розвідці галогенових відкладень між озерами Катлабух і Китай (Ізмаїльський р-н) розкриті йодо-бромні води, які не експлуатувалися і сучасний стан їх невідомий. Кондиційні бромні води було отримано напірною розвідувальною свердловиною в с. Мирне Біляївського району, де бальнеологічне використання мінеральних вод не здійснювалося і сучасний стан каптажів невідомий.

Бальнеологічно значущий вміст бромну фіксується у водах палеогену на курортах «Кароліно-Бугаз» і «Сергіївка», використовуються наразі лише в Сергіївці.

Слабкосульфідні води розкрито у Татарбунарському, Арцизькому, Білгород-Дністровському, Болградському і Ізмаїльському районах. Сульфідні води використовувалися в бальнеологічному комплексі дитячого санаторію «Дальній» с. Приморське Білгород-Дністровського р-ну і у водолікарні м. Татарбунари, де сучасний стан свердловин, що експлуатували дані води, невідомий.

Мінеральні води зазначені в Татарбунарському, Білгород-Дністровському, Ананьївському, Ренійському, Кодимському, Іванівському,

Овідіопольському, Роздільнянському, Тарутинському, Комінтернівському, Біляївському, Березівському, Балтському, Великомихайлівському, Кілійському, Красноокнянському та Ізмаїльському районах Одеської області.

Родовища мулових пелоїдів водойм використовуються лише пелоїди Будацького лиману на курорті «Сергіївка».

Найцінніші природно-лікувальні ресурси знаходяться на природній території курорту Куяльник, який відноситься до Куяльницької медичної підзони, медична спрямованість якого визначається наявністю пелоїдів та ропи Куяльницького лиману, мінеральних вод Куяльницького родовища та клімату, що сполучає у собі властивості морського та степового [10].

1.4 Біологічні ресурси

Значне місце у флорі області належить водній рослинності. Вона представлена невикоріненими вільноплаваючими, викоріненими зануреними, викоріненими з плаваючими листками та повітряноводними формами. Зазвичай зустрічаються тостера (морська трава), рдест, філофора (червона водорість), харові та інші водорості. В товщі води також численні дуже дрібні одноклітинні водорості (фітопланктон). Особливо розвинені діатомові водорості та динофлагелянти.

Область має велику кількість рослин, в тому числі рідкісні, які занесені до Червоної книги України. Тут охороняються, зокрема, сальвінія плаваюча, водяний горіх плаваючий, плавун щитолістий, меч-трава болотна, альдрованда пухирчаста, зозулинець болотний, коручка болотна і чемерицеподібна, білоцвіт літній, гвоздика бессарабська, ковила дніпровська, золотобородник цикадовий тощо.

Фауна Одеської області різноманітна і представлена 1500 видами безхребетних та більше 400 видами хребетних тварин [3, 5, 10].

Найчисельнішою та найважливішою як в природоохоронному, так і екологічному плані групою хребетних тварин області є птахи. Зареєстровано

більше 320 видів птахів. Серед земноводних найбільш чисельними є озерна та їстівна жаби, звичайна квакша та дунайський тритон, а серед плазунів – болотна черепаха, звичайний вуж.

Із ссавців особливий інтерес викликає єдиний представник ластоногих Чорного моря – тюлень-монах, окремі особини якого траплялися в українській частині дельти Дунаю на території заповідника. У Чорному морі розповсюджені популяції дельфінів (афаліна, білобочка, азовка). Із навколоводних звірів – мешканці прісних водойм: інтродуковані ондатра та єнотоподібний собака, а також рідкісні «червонокнижні» – горностай, річкова видра, європейська норка. Іхтіофауна річок різноманітна. В річках і озерах водяться лящ, судак, сом, щука, сазан, окунь; розводять товстолобика, білого амура, сазана. В акваторії Дунаю зустрічаються види риб, занесені до Європейського Червоного списку: шип, атлантичний осетер, чорноморський та дунайський лосось, умбра, чоп великий та малий, стерлядь, вирезуб, пічкур дунайський довговусий, шемая дунайська, йорж смугастий, білуга (найбільша серед риб, що мешкають в прісних водах). З промислових видів найціннішими є осетрові та дунайський оселедець [3, 10].

2 АРХІТЕКТУРНЕ НАДБАННЯ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Історико-культурний потенціал є основою пізнавального туризму. Він представлений різними видами історичних пам'яток, меморіальних місць, народними промислами, музеями, тобто поєднаннями об'єктів матеріальної і духовної культури.

Кожна епоха залишає свої надбання, які виявляються в культурних шарах при археологічних розкопках. Практично кожна місцевість може являти інтерес для пізнавального туризму, але місця, де довго жили люди, зберігають більше слідів матеріальної культури.

В цілому серед пам'яток культурної спадщини можна виділити [12, 13]:

- пам'ятки археології;
- культову і цивільну архітектуру;
- пам'ятки ландшафтної архітектури;
- малі і великі історичні міста;
- типові сільські поселення;
- музеї, театри, виставкові зали та інші об'єкти соціокультурної інфраструктури;
- об'єкти етнографії, народні промисли і ремесла, центри декоративно-прикладного мистецтва;
- технічні комплекси і споруди.

До історико-культурного потенціалу належить усе соціокультурне середовище з традиціями і звичаями, особливостями побутової та господарської діяльності. Туристи, відвідуючи ту чи іншу країну, сприймають культурні комплекси в цілому. До складу культурних комплексів входить і природа: у містах - це парки і сквери, зелені насадження у дворах і на вулицях; у сільській місцевості – присадибні ділянки; в старовинних садибах і монастирях – ландшафтні рукотворні пейзажні парки і

сади. Порушення історичного ландшафту негативно впливає на атрактивність культурного об'єкту [12, 13].

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку пам'яток матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу. До групи історико-культурних туристичних ресурсів належать пам'ятки історії та архітектури, унікальні звичаї, обряди тощо.

Існує безліч форм включення культурно-історичних ресурсів в систему туристичного обслуговування. Найбільш поширена форма – організація музеїв і екскурсійно-історичних маршрутів. Атрактивність культурних комплексів визначається їх художньою та історичною цінністю, модою і доступністю по відношенню до місць попиту.

В цілому, класифікувати історико-культурні ресурси можливо за декількома ознаками [12, 13]:

- за генезисом: матеріальні і духовні;
- за динамічністю: рухомі й нерухомі.

Матеріальні ресурси охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного, життя, у праці та побуті.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'яткам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю і слугують головним засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб.

Пам'ятками історії й культури є: споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, з розвитком суспільства й держави; здобутки матеріальної й духовної творчості, що становлять історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Залежно від їхніх основних ознак пам'ятки історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування

й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки. До пам'яток історії можуть бути віднесені будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також з розвитком науки й техніки, культури й побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури та мистецтва.

Пам'ятки археології – це городища, кургани, стародавні поселення, укріплення, виробництва, канали, місця поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, стародавні предмети, ділянки історико-культурного шару стародавніх населених пунктів [12, 13].

Найбільш характерні для пам'яток містобудування й архітектури наступні об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки стародавнього планування й забудови міст та інших населених пунктів; споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними об'єкти монументального та садово-паркового мистецтва.

До пам'яток мистецтва належать здобутки монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва. Документальні пам'ятки – це акти органів державної влади й органів державного управління інші письмові й графічні документи, кіно-, фото-документи й звукозаписи, а також стародавні й інші рукописи і архіви, записи фольклору й музики, рідкісні друковані видання [12, 13].

Класифікувати історико-культурні ресурси за ознакою динамічності можливо по двох групах – нерухомі й рухомі. Першу групу становлять пам'ятки історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва та інші споруди, у тому числі й ті пам'ятки мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. Об'єкти цієї групи являють собою самостійні поодинокі або групові утворення.

До другої групи належать пам'ятки мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятки й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщувати. Споживання туристичних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони зазвичай концентруються [12, 13].

Виділяють також пізнавальні, подієві, етнографічні, біографосоціальні ресурси. Характерними елементами пізнавальних ресурсів є соціальні та природні об'єкти, явища, події, походження яких тісно пов'язане з територією та історією як України, так і інших країн. До них належать, зокрема, місця, пов'язані з життям, діяльністю або перебуванням в Україні всесвітньо відомих письменників, художників, політичних діячів.

Подієві ресурси належать до динамічних чинників формування туристичних потоків, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Категорія подієвих ресурсів стала виділятися порівняно нещодавно, у зв'язку із зростанням кількості різного роду культурних подій, які мають яскраво виражений пізнавальний, розважальний, відпочинковий характер.

Окремі види подієвих ресурсів найбільш доцільно класифікувати за тематикою заходу: національні і релігійні свята, гастрономічні, музичні, театральні фестивалі, спортивні змагання, покази мод, карнавали, технічні салони і виставки, економічні форуми тощо.

Етнографічні ресурси – традиційна складова історико-культурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливу роль внаслідок підвищення національної свідомості суспільства, запровадження спеціалізованих освітніх програм в загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів входять різноманітні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самобутності і національного колориту. До числа таких ресурсів відносять – традиції, обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці тощо [12, 13].

Біографо-соціальні ресурси – специфічна складова історикокультурних ресурсів (категорії пам'ятки історії), яка об'єднує об'єкти та місцевості пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть (загибель), поховання [12, 13].

У європейських країнах депресивні регіони розглядають культурну спадщину і культурний туризм як джерело розвитку. Інтеграція окремих пам'яток культурної спадщини в туристичну сітку стимулює затвердження окремих програм реставрації, створення нових музеїв, ресторанів традиційних страв, обладнання місцевими жителями гостьових кімнат для туристів.

Для європейських країн є характерним рекламування власної культурної спадщини по телебаченню і радіо, стимулювання цікавості; проводяться маркетингові дослідження різних цільових груп (молодь, пенсіонери, діти, молоді пари, сім'ї); використовуються новітні засоби масової інформації.

Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду, для задоволення матеріальних та рекреаційно-туристичних потреб. У розвинених країнах світу цей туристичний ресурс активно використовують для отримання прибутку. Деякі країни, наприклад, Італія, Франція, Данія, Велика Британія, Чехія отримують значну частину прибутків від вмілої експлуатації історико-культурного потенціалу. Цьому сприяє велика кількість пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, вміла організація туристичних послуг. Всесвітньо відомі пам'ятки історії та культури Венеції, Дрездена, Лондона, Парижа, Праги, Риму, Флоренції приваблюють щороку сотні тисяч туристів [12, 13].

До історико-культурних рекреаційних ресурсів також слід віднести і культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів так і туристів: музеї, картинні галереї, виставкові зали,

які спеціалізуються на збереженні, демонстрації і пропаганді витворів мистецтва, науки, техніки.

Ситуація із забезпеченням сфери туризму історично-культурним потенціалом в області незадовільна зважаючи на те, що саме Одеська область претендує на роль третьої (після Києва і Львова) столиці туризму в Україні. Тут поки що недостатня кількість музеїв, кінотеатрів та об'єктів культурної спадщини.

2.1 Заклади культури

Найвизначнішим та найвідомішим театром Одеси є Національний академічний театр опери та балету. У ньому виступали відомі співаки: Федір Шаляпін, Енріко Корусо, Леонід Собінов, танцювала Ісідора Дункан.

У 1920-х роках був заснований Український музично-драматичний театр ім. В. Василька.

Російський драматичний театр ім. А Іванова, що був заснований 1874 року і є найстарішим на півдні України. Тут виступали такі видатні особистості, як Сара Бернар, Елеонора Дузе, а також українські майстри – Панас Саксаганський, Марія Заньковецька, Марко Крапивницький тощо.

Наймолодшим з одеських театрів є Академічний театр музичної комедії ім. М. Водяного, який було переведено до Одеси зі Львова.

Також у місті працює «Залізний цирк», що був заснований 1894 року.

Особливе місце в культурному житті міста займає філармонія, яка спочатку була біржею. За час існування на сцені філармонії виступали видатні музичні особистості: Володимир Висоцький, Давид Ойстрах, Леонід Утьосов, Дмитро Шостакович.

В Одесі функціонує близько 30-ти музеїв. Серед найвідоміших: археологічний – найстаріший в Україні; художній – один з найбільш розвинених художніх музеїв в Україні, що має у своїх фондах майже усі види художнього мистецтва: живопис, скульптуру, декоративне мистецтво,

графіку і містить витвори російських та українських майстрів іконопису від XVI століття до сучасності, нараховуючи понад 10 тисяч оригінальних робіт; музей Західного та Східного мистецтва – один з найкращих в Україні; військово-історичний музей, музей оборони Одеси, історико-краєзнавчий музей, музей морського флоту, музей якорів, музей кіно, футболу [10, 14].

Також діють декілька будинків-музеїв та музеїв, присвячених особам: Олександра Пушкіна, Костянтина Паустовського, Миколи Реріха, Володимира Філатова.

За останні роки до старих музеїв додалися також більш сучасні та цікаві музеї, що також мають попит у жителів міста та туристів: музей нумізматики, музей воскових фігур, музей коньячної справи Шустова.

До культурних закладів також належать зоопарк і дельфінарій. У 1992 р. зоопарк отримав статус заповідної території і входить до складу природно-заповідного фонду України. Наукова спеціалізація зоопарку: «Рідкісні та зникаючі тварини півдня України». На даний момент зоопарк у своїй діяльності підпорядковується Управлінню культури та туризму Одеської міської ради.

Колекція тварин Одеського зоопарку включає 259 видів тварин і налічує 1379 екземплярів. Серед них 78 видів риб, 7 видів амфібій, 26 видів рептилій, 76 видів птахів, 52 види ссавців [10, 14].

В Одеському зоопарку містяться рідкісні тварини, занесені в Європейський Червоний список і Червону книгу України – всього понад 60 видів. У ньому створений єдиний в Україні розплідник з утримання та розведення хижих птахів і сов.

Одеський зоопарк – єдиний в Україні, де успішно розмножуються індійські слони. Два роки поспіль в Одеському зоопарку народжується потомство у рідкісних тварин – амурських леопардів чи барсів. Вони мешкають на Далекому Сході. Амурський леопард є однією з найкрасивіших і рідкісніших кішок світової фауни. У природі цих тварин залишилося не

більше 40 особин, і вони знаходяться під захистом Міжнародного Союзу Охорони Природи.

Одеський культурно-оздоровчий комплекс "Немо" розташований в центрі міста, на пляжі "Ланжерон". Включає в себе дельфінарій, океанаріум і готель. Комплекс відповідає міжнародним стандартам, склад морських ссавців відповідає всім конвенціям і вимогам. Великий демонстраційний зал в теплу пору року вміщує до 900 глядачів (взимку закритий зал вміщує 600 глядачів). Відвідувачам пропонується купання з дельфінами, сеанси дельфінотерапії. Експозиція океанаріуму складається з двох відділів. В акваріумі представлені мешканці прісних і морських вод – більше 100 видів риб і більше 50 видів безхребетних. Основою екзотаріуму стала багаторічна колекція С. Дузя, що включає більше 40 видів амфібій і рептилій і понад 60 видів наземних безхребетних, а також одна з кращих в Україні колекція тропічних метеликів - включає більше 1000 екземплярів [10, 14].

2.2 Архітектурні, історичні і культурні пам'ятки

В області налічується 71 пам'ятка містобудування і архітектури, 2 пам'ятки історії, 4 пам'ятки монументального мистецтва, 14 пам'яток археології. Своєрідність туристичного комплексу області визначена численними пам'ятками різних часів з відомими історико-культурними пам'ятками архітектури і містобудування, театрами і музеями. Перш за все – це Одеський національний академічний театр опери і балету, Потьомкінські сходи, пам'ятник герцогу де Рішельє, Воронцовський палац, унікальні катакомби і розташований в них Музей «Партизанської Слави» [10, 14].

Ще у XIX ст., при зведенні, Одеси на узбережжі Одеської затоки, були виявлені залишки античних поселень і їх некрополя. Так, при будівельних роботах в районі Приморського бульвару і оперного театру були виявлені давньогрецькі поховання. Ці знахідки були описані дослідниками старовини І.А. Стемповським, Е.Р. Штерном, І.П. Бларамбергом, П.В. Беккером. У XX

ст. деякі з античних поселень на території Одеси були частково розкопані. Це поселення на Приморському бульварі, залишки якого і зараз знаходяться під газонами бульвару, на Жеваховій горі, в Лузанівці. Усього на узбережжі Одеської затоки було виявлено 10 поселень, що датуються кінцем VI – III ст. до н.е., і 9 поселень I – III ст. н.е. Ці поселення становлять значний інтерес для вивчення минулого Одеси [10, 14].

Археологи виявили наземні будинки і землянки, де жили греки, ями для зберігання зерна, велику кількість різноманітних предметів побуту. Тут було знайдено багато кераміки, привезеної з Афін, Фароса, Хиоса, Синопи тощо.

Характерним прикладом зосередження туристських ресурсів пізнавального значення і таких, що мають особливу цінність для певного етносу може слугувати місто Болград і низка сільських населених пунктів Болградського, Арцизького та Ізмаїльського районів, які відіграли важливу роль у болгарській історії й відродженні болгарської державності. Особливу привабливість цих місць для болгарських туристів створює збереження тут самобутніх мовних діалектів болгарської мови і культурно-побутових традицій, що не збереглися на історичній батьківщині. Тут також розташовані архітектурні пам'ятки, що мають беззаперечне історико-пізнавальне значення для туристів. Найбільшими з них є: Преображенський собор у Болграді, мавзолей І.М. Інзова – опікуна поселенців Бессарабії; будівля колишньої чоловічої гімназії (1885 р.), будинок-садиба С.Н. Молявінського (керівника колоній переселенців), Миколаївська церква, колонна російським воїнам-учасникам задунайського походу 1828 р. тощо [10, 14].

Молдавські (румунські) села Українського Придунав'я, засновані 170 – 250 років тому, етнографічно і лінгвістично являють інтерес для туристів з Румунії і Молдови. Привабливим для румунських туристів у історико-пізнавальному значенні є с. Озерне Ізмаїльського району. Це пов'язано з народженням і діяльністю активного політика Румунії періоду Першої

світової війни і післявоєнного об'єднання румунських земель маршала О. Авереску. В Озерному можна також побачити єдиний в Українському Причорномор'ї пам'ятник воїнам, полеглим у роки Першої світової війни [10, 14].

Значний культурний і етнографічний інтерес представляють українські і російські поселення Нижнього Придунав'я. Пріоритетне значення тут належить м. Вилкове – поселенню, заснованому в середині XVIII ст. російськими старообрядцями-розкольниками. Іншу частину першопоселенців склали запорізькі козаки, які переселилися сюди після ліквідації Запорізької Січі у 1775 р., щоб уникнути закріпачення і зберегти січові вольності. Старообрядців, що оселилися в дельті Дунаю, раніше називали «Филиповани», по імені одного із засновників тутешньої общини Пилипа Васильєва. З часом перший склад слова загубився, і вийшло «липовани». Церковні обряди старовіри зберегли в недоторканності, якими були вони ще до розколу російської церкви у 1654 р. Липовани і зараз складають частину населення м. Вилкове [10, 14].

Поселившись тут, липовани узялися відвойовувати від води суходіл, чому сприяв Дунай, щорічно намиваючи в гирлі тисячі тонн родючого мулу. Цей мул поселенці вигрібали, прокладаючи ерики, або канали, а сам мул ставав землею і будівельним матеріалом. Завдяки цьому утворилося унікальне місто, де вулицями стали водні канали (єрики). Крім того, м. Вилкове знаходиться в зоні Дунайського біосферного заповідника, який являє собою водно-болотні угіддя міжнародного значення та є місцем існування значної кількості рідкісних рослин і тварин з Червоної книги України і Міжнародного Червоного списку. У заповіднику охороняються унікальні для Європи ландшафти дунайських плавнів. Найважливішою складовою заповідної дельтової фауни є птахи, що представляють більше половини видового складу орнітофауни України. Тут можна побачити великі зграї рожевих пеліканів (до тисячі особин), а всього в літній період їх тут збирається в п'ять разів більше.

Дещо далі від Дунайського гирла – на 47 км. – на українському березі річки знаходиться старовинне місто Кілія. Цікавими для пізнавального історичного туризму є православні храми – Миколаївська церква XII – XVII ст. і Покровський собор XIX ст.

Найбільше місто Українського Придунав'я – Ізмаїл, представляє значний інтерес для історичного і пізнавального туризму. Це місто, завдяки трьом успішним штурмам фортеці у 1770, 1790, 1809 рр., увійшло до військово-літературних джерел як місто російської військової слави. Свідectва героїчного минулого в місті збереглися у вигляді діорами «Штурм фортеці Ізмаїл у 1790 р.», яка розміщена в єдиній будові фортеці, що збереглася з часів турецького владитства – мечеті. Іншим видатним пам'ятником штурму Ізмаїла 22 грудня 1790 р. є пам'ятник О. В. Суворову. Поряд з пам'ятником – ефектна будівля Покровського собору (1838 р.). Неподалік від Соборної площі у старовинному особняку розміщений з 1947 р. музей генералісимуса О.В. Суворова [10, 14].

У Ренійському районі біля с. Орловка у 1888 р. було встановлено обеліск на честь переправи російської армії через Дунай у 1828 р.

Поблизу села Стара Некрасівка Ізмаїльського району знаходиться незвичайний пам'ятник світової історії природознавства. Це монумент, що увіковічив 36-річну працю геодезистів Російської імперії і Шведсько-Норвезького королівства, які виміряли протяжність дуги меридіана від Північного Льодовитого океану до берега Дунаю впродовж 2800 км.

Іншим центром зосередження об'єктів культурно-пізнавального туризму є м. Білгород-Дністровський. Місто засноване більше 2,5 тис. років тому (у VI ст. до н.е.), як грецька колонія Тіра. Розкопки цього поселення ведуться багато десятиліть, і частина знахідок різних років представлена у міському краєзнавчому музеї [10, 14].

Вченим вдалося встановити, що десь за три тисячоліття до нашої ери на берегах Дністровського лиману вже існували поселення, мешканці яких вміли виготовляти залізні знаряддя праці, тримали домашніх тварин, ловили

рибу. Історія міста простежується більш менш ясно, починаючи з VI століття до нашої ери.

Більш ніж півстоліття ученими проводилися розкопки стародавнього міста на березі лиману, поблизу фортеці. Їм вдалося відкопати і розчистити деякі вулиці, підвали і фундаменти будинків та майстерень, залишки водопроводу, а також виявити численні знаряддя праці, прикраси, посуд, мармурові плити з написами, монети. Все це і дозволило відкрити деякі таємниці стародавньої Тіри, скласти загальне уявлення про її життя.

Величезний пізнавальний потенціал несуть культові об'єкти м. Білгород-Дністровськ – церква Іоана Передтечі, Підземна церква Іоанна Сочавського і церква Успіння Пресвятої Богородиці, що зберіглася з часів середньовіччя і на стінах якої можна побачити старовинні розписи та середньовічні мармурові плити (хачкари) з висіченими написами, найперші з яких датуються X ст.

Затребуваними серед шанувальників паломницького туризму є маршрути з відвідуванням Свято-Миколаївської церкви, розташованої у с. Кулевча Саратського району з унікальною іконою Казанської Божої Матері.

Цікавим втіленням унікальної для півдня України архітектурної стилістики є побудована у 1820 р. садиба Куріса у с. Петрівка Комінтернівського району, яка на той час істотно відрізнялася від традиційних поміщицьких садиб. Значна кількість популярних об'єктів туристичних відвідувань знаходиться у м. Ізмаїл, який через неодноразові штурми фортеці російськими військами в низці російсько-турецьких війн, увійшов до військово-літературних джерел як місто військової слави [10, 14].

Фортеця Ізмаїл в кінці XVIII ст. була однією з найнепрístupніших в Європі. Проте, після закінчення Кримської війни, відповідно до умов Паризької мирної угоди, її було підірвано. Зберіглася лише одна турецька мечеть – унікальна споруда, один з небагатьох зразків турецької архітектури періоду її найвищого розквіту. Сьогодні в мечеті розташована діорама

«Штурм фортеці Ізмаїл російськими військами і українськими козаками в грудні 1790 р.» [10, 14].

Гармонійне поєднання різних етносів і культур (на території області проживає більше 130 національностей і народностей) створює передумови для розвитку таких видів туризму, як етно- або фолктуризм, які є невід'ємною частиною ще одного виду туризму – сільського. Туристам пропонують відпочити у сільській садибі, ознайомитися з побутом, традиціями та звичаями місцевих жителів, скуштувати страви національної кухні і відпочити на природі. При цьому, відпочинок у бессарабської садибі – на півдні області і сільській садибі лісостепу суттєво різняться.

Проблемним питанням туристичної інфраструктури області є незадовільний стан значної кількості об'єктів туристичних відвідувань, які представляють інтерес для туристів. Необхідно вживати заходів щодо збереження таких пам'яток як: Акерманська фортеця (м. Білгород-Дністровський), будинки Лібмана, Русова, будівлі Англійського клубу (м. Одеса) тощо. Особливої уваги у цьому контексті потребує садиба Куріса, яка з кожним роком руйнується, втрачаючи свою інвестиційну привабливість. Доцільно розробити інвестиційні пропозиції щодо реконструкції та пристосування під туристичні цілі садиби Куріса з визначенням чітких вимог щодо дотримання інвестором пам'ятко-охоронного законодавства та надання йому права на реалізацію підприємницької ініціативи (відкриття палац-готелю, музею, арт-галереї тощо) [10, 14].

3 ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Одеський регіон займає одне з провідних місць у державі щодо наявності сприятливих природно-кліматичних умов, курортно-рекреаційних ресурсів. Найбільша кількість об'єктів туристично-оздоровчого призначення зосереджена у м. Білгород-Дністровському, Кілійському, Комінтернівському, Татарбунарському та Овідіопольському районах.

Негативний вплив промисловості, сільського та лісового господарств на якість рекреаційних ресурсів і середовище курортів виявляється переважно через повітря і воду, у зв'язку з чим виникають особливі вимоги до проектування меж округів санітарної охорони курортів з потребою урахування природних закономірностей формування ресурсів. У наслідок цих обставин варто включати у сферу охорони не лише місця розташування лікувальних засобів, але й райони, в яких вони формуються, а також компоненти природи, які, хоч і не є безпосередньо носіями лікувальних властивостей, але беруть участь у їх формуванні.

Екологічну небезпеку для розвитку рекреації і туризму складають: неякісна питна вода, забруднення поверхневих водойм, пляжного піску, повітря тощо.

Майже всю прісну воду Одещини дають річки: Дунай – 40 %, Дністер – 47 %. Взагалі, з охороною і раціональним використанням водних ресурсів склалося важке становище [10, 15]. Можна виділити наступні проблеми.

Низька забезпеченість області прісними водними ресурсами та підземними водами створює напруженість у водопостачанні населення. Централізованим водопостачанням охоплено 57 % сільських населених пунктів, у 83 % з них вода не відповідає вимогам державного стандарту. У 124 населених пунктах (17-ти районах області) користуються привізною

водою. Низька якість питної води спричиняє погіршення стану здоров'я населення. Будівництво водопровідної мережі проводиться низькими темпами [10, 14].

Основними джерелами питної води області є річки Дунай та Дністер. Оскільки на території області розташовані тільки пониззя цих річок, господарська діяльність в їх басейнах призводить до погіршення якості води, ускладнює водопостачання населення. Особливо це стосується водопостачання Одеської агломерації, в яку входить майже 1,5 млн. населення. Вода Дністра містить високі концентрації нітритів, фосфатів, заліза, міді, хрому, нафтопродуктів, кальцію.

Спостерігається забруднення підземних вод пестицидами, нітратами та нітритами, що потребує додаткових коштів на доочистку води. Разом з цим відбувається значне спрацювання підземних горизонтів, виснаження запасів підземних вод, які забезпечують водою майже половину населення області.

На території Одеської області налічувалося 119 підприємств, які скидають стічні води в поверхневі водойми, у тому числі 24 господарства, які здійснюють скид в канали зрошувальних систем. Основними забруднювачами є: ТОВ «Інфоксводоканал», КП «Білгород-Дністровськводоканал», КП «Водоканал» м. Арциз, КВЕП «Котовськводоканал» та інші [4].

На території Одеської області налічується 212 комплексів каналізаційних очисних споруд загальною проектною потужністю 1557,8 тис. м³/добу, з них 80 – розташовані на базах відпочинку, санаторіях та пансіонатах у рекреаційній зоні Білгород-Дністровського, Овідіопольського, Комінтернівського та Татарбунарського районів. Із загальної кількістю каналізаційних очисних споруд 26,5 % знаходиться у незадовільному санітарно-технічному стані [4].

Однією з головних причин такого становища є те, що очисні споруди та каналізаційні мережі були побудовані у 70 – 80 рр. минулого століття, на даний час вони морально та фізично застарілі і не відповідають сучасним

вимогам. Аварійні ситуації на лініях каналізаційних мереж своєчасно не ліквідуються, не ведуться поточні та капітальні ремонти очисних споруд, відсутній постійний контроль за їх роботою, що призводить до забруднення земель і підземних водоносних горизонтів.

Через фінансові труднощі не здійснюється або здійснюється частково будівництво та реконструкція каналізаційних мереж і очисних споруд в населених пунктах області, зокрема в Ширяєво, Фрунзівці, Болграді, Рені, Кілії, Вилкове, Кодимі, Балті, Ананьєві, Саврані, Любашівці, Теплодарі та ін. Проблема забруднення водних ресурсів під впливом скиду неочищених та недостатньо очищених стічних вод в області загострюється [4, 10].

У великих приморських містах все ще існує загальносплавна мережа для відведення зливових та талих вод, яка має єдину водовідвідну мережу, призначену для відведення стоків усіх видів: побутових, виробничих, зливових і талих. Під час сильних дощів частина суміші виробничо-побутового і дощового стоку скидається у морські води через аварійні зливі випуски. Зливі та талі води із значними концентраціями забруднюючих речовин надходять до загальносплавних колекторів глибокого залягання, де змішуються з нечищеними стічними господарсько-фекальними та промисловими водами. При цьому, загальний обсяг змішаних вод настільки сильно зростає, що відвести цю суміш на очисні споруди неможливо і тому основна кількість не очищених стічно-зливових вод скидається безпосередньо до Чорного моря.

Деградують цінні в лікувальному відношенні причорноморські лимани: Куяльницький, Хаджибейський, Будацький. Особливу тривогу викликає Куяльницький лиман, в якому лікувальні грязі визнані еталонними за їх лікувальними властивостями, а на березі лиману розташований курортний комплекс міжнародного значення. Тилігульський лиман теж потребує покращення екологічного стану [4, 10].

Наявність перевищень нормативних показників якості води в р. Турунчук на межі області з Молдовою свідчать, що джерела забруднення р.

Дністер знаходяться за межами області. Джерелами забруднення Дністровського лиману залишаються скиди господарсько-побутових стічних вод каналізаційних очисних споруд ряду населених пунктів (м. Білгород-Дністровського, с. Затока, смт Овідіопіль) та річка Дністер.

В області налічується майже 5700 артезіанських свердловин та шахтних колодязів. Майже 10 % наявних свердловин знаходяться в незадовільному стані, підлягають ремонту або тампонажу [5].

Найбільш забрудненою залишається морська вода в межах м. Одеси, де зосереджено найбільше антропогенне навантаження, а гідрологічні властивості Одеської затоки не забезпечують достатнього самоочищення морської води.

За останні роки не покращився і санітарний стан води Дністровського лиману, в якому відмічаються високі рівні як хімічного, так і мікробного забруднення протягом всього року. Найгірші показники якості води лиману зафіксовані в районі каналізаційних очисних споруд м. Білгород-Дністровського. Наближуючись до Чорного моря, створи мають дещо нижче забруднення.

На відміну від Дністра, річка Дунай більше потерпає від промислового забруднення. Це підтверджується частішими визначеннями солей важких металів, особливо заліза, марганцю, цинку і кадмію, незначними перевищеннями показників окислюваності та помірним бактеріальним забрудненням. Стан якості води в придунайських озерах також нестабільний.

Катастрофічний стан вод Чорного моря є наслідком значного перевищення обсягу забруднень, що надходять до них, над асиміляційною здатністю морських екосистем. Води Чорного моря в межах Одеської області знаходяться під впливом значної кількості джерел антропогенного забруднення, до яких відносяться:

- стік річок, каналізаційні, господарсько-побутові і промислові скиди, зливові і дренажні стоки, змив добрив і пестицидів з полів, атмосферні опади;

- судноплавство, діяльність портів, гідротехнічне будівництво, днопоглиблення і дампінг ґрунтів, абразійне руйнування берегів,
- вторинне забруднення – надходження з донних відкладів накопичених забруднюючих речовин.

Основні екологічні проблеми чорноморських вод, у тому числі Одеської області пов'язані з їх евтрофуванням внаслідок «біогенного забруднення» та забрудненням токсичними речовинами, у першу чергу за рахунок аварійних ситуацій пов'язаних з розливом нафти і нафтопродуктів.

Евтрофікація призводить до „цвітіння” води, зменшення прозорості, формування у теплий період року в придонному шарі зон гіпоксії і аноксії вод, що призводить до загибелі придонного та донного біоценозу. Процес "цвітіння" фітопланктону стимулює посилений розвиток великих форм водоростей – макрофітів. З 2011 р. їх масштабні викиди щорічно фіксуються на всьому узбережжі. Велика кількість водоростей на одеських пляжах не є небезпечною для здоров'я [4].

Істотним джерелом забруднення акваторії Одеської затоки також є дві міські каналізаційні станції біологічного очищення. СБО «Північна» скидає близько 60 % стоків (взимку – в море, влітку – в Хаджибейський лиман) від загального обсягу стічних вод, що надходять в морське середовище. Інша частина стоків з СБО «Південна» скидається в море постійно.

Щодня після закриття і у міру забруднення територія деяких пляжів прибирається, проте це стосується тільки верхнього шару піску. Щотижневе механізоване просіювання піску не проводиться. На більшості міських пляжів дуже мало урн для збору сміття. Вони стоять дуже далеко, їх обсяг абсолютно недостатній для того об'єму сміття що утворюється протягом дня, спорожнення урн відбувається рідко. Така ситуація призводить до того, що протягом усього літнього періоду можна спостерігати переповнені сміттєві урни на пляжах, які не прибираються протягом дня, а також переповнені сміттєві контейнери на вході на територію пляжу. Під час сильних злив все сміття з пляжів та прилеглих доріг змивається в море. Це призводить як до

засмічення прилеглої акваторії так і до численних травм відпочиваючих [15, 16].

Ще одними неприємними сусідами на пляжах області є медузи. Одеське узбережжя просто заповнили гігантські медузи. Корнероти білого, синього і блакитного кольору діаметром в 30 сантиметрів, а їх щупальця можуть бути довжиною до півметра, можна побачити на пляжах міста, а також на Морвокзалі. Фахівці запевняють, що медузи не небезпечні, хоча і можуть обпекти. Експерти пов'язують навалу медуз із зміною температур [16].

З метою запобігання забрудненню водних джерел та поліпшення екологічної ситуації в області, необхідно здійснити низку організаційно-технічних, технічних та науково-технічних заходів, зокрема:

- будівництво нових та реконструкція існуючих очисних та каналізаційних споруд;
- впровадження нових технологій очищення стічних вод;
- створення прибережних смуг і водоохоронних зон річок та водойм, зон санітарної охорони об'єктів питного водопостачання;
- розвиток та реалізація існуючої нормативно-правової бази тощо.

Стан флори області залежить від комплексу природних умов та антропогенного впливу. Рослинний світ Одеської області зазнає значного негативного впливу від діяльності людини. Мають місце такі проблеми, як засмічення, вирубка лісів, чисельні пожежі. Причинами виникнення та розповсюдження лісових пожеж поряд з екстремальними погодними умовами є проведення населенням масових випалювань сухого травостою біля доріг, на яругах і балках, а також неповне забезпечення протипожежною технікою, радіо- та телефонним зв'язком, паливними матеріалами, автотранспортом.

Тривалий і високий ступінь господарського освоєння території, значний рівень розораності земель обумовлюють зміну природного стану рослинного світу. Головними чинниками, що негативно впливають на стан

лісів, їх протиерозійну, гідрологічну, кліматичну функцію, є характерні для області посухи, вітри, недостатня забезпеченість прісною водою, неконтрольований випас худоби. Ліси, які знаходяться у підпорядкуванні агропромислового комплексу, захисні насадження вздовж залізничних та автомобільних шляхів використовуються без належного регулювання та відтворення, тому їх стан незадовільний, значна частина пошкоджена самовільними рубками. Степові трав'яні екосистеми у незміненому стані збереглися лише на схилах лиманів, ярів, балок. Деякі з них охороняються в заказниках, але більшість охороною не охоплена, через що їх стан незадовільний.

Основними напрямками в сфері охорони, використання та відтворення рослинних ресурсів мають стати [10]:

- вдосконалення законодавчої та нормативної бази щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу;
- здійснення заходів щодо запобігання техногенним процесам, які негативно впливають на об'єкти рослинного світу;
- впорядкування збору дикорослої рослинної сировини підприємствами, установами, організаціями та громадянами;
- розробка і затвердження Правил збирання технічної, лікарської, харчової сировини дикорослих рослин;
- запровадження дозвільної системи на використання об'єктів рослинного світу та введення плати за спеціальне використання рослинних ресурсів.

Природно-заповідний фонд області складає 125 об'єктів загальною площею 98,9 тис. га, що становить 4,6 % заповідності проти середнього по Україні – 3,95 % [10].

В області розташований заповідник Дунайські плавні, який лежить у пониззі Кілійського гирла Дунаю, займає частину островів і акваторії Чорного моря. Пам'ятками природи є Михайлівський яр і Одеські катакомби.

Наукову і естетичну цінність має флористична колекція ботанічного саду Одеського університету.

Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення [10]:

- Дунайський біосферний заповідник (46402,9 га);
- 1 зоологічний парк (6,5 га);
- 1 ботанічний сад (16,0 га);
- 8 заказників (загальна площа 11913,0 га);
- 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (49,0 га);
- 2 пам'ятники природи (загальна площа 10,17га).

Разом: 14 об'єктів загальною площею 58397,57 га [10].

Щодо території Одеської області, то тут під різними формами заповідання зайнято тільки 4,6 % території. За стандартами ЄС цей показник мінімально повинен складати 10 %, а максимально – 15 – 20 % від площі країни. Мінімальних стандартів на даний момент дотримуються тільки чотири області України [10].

На Одеську область припадає п'ята частина площі біосферних заповідників країни (Дунайський і Чорноморський), а кількість заказників – незначна, зважаючи на те, що заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення [5]. Цим вже скористалися Дніпропетровська і Тернопільська області, в яких заказників понад 100 од.

Поряд з організованою рекреацією та туризмом у регіоні значного поширення набув неорганізований (самодіяльний) відпочинок населення. У його складі використання так званого «вторинного житла» – дач та орендованого для відпочинку житла. Об'єм цієї галузі досить умовно можна оцінити в 430 тис. дачних місць та понад 600 тис. місць орендованого житла. Крім того, значним залишається потік неорганізованих відпочиваючих, кількість яких протягом літніх місяців може значно перевищувати частку

організованих. Цей вид відпочинку (чи туризму) ще не має відповідної сфери управління та обслуговування. У багатьох випадках з ним пов'язане надмірне рекреаційне навантаження на морське узбережжя та пляжі, їх інтенсивне забруднення та деградація. Разом з тим ця галузь рекреаційного господарства, як свідчить досвід інших країн, може бути і потрібною, і прибутковою.

У розвитку рекреаційного комплексу Одеського регіону є низка складних проблем:

- по-перше, внаслідок погіршення екологічної ситуації спостерігається постійна втрата рекреаційної цінності території.
- по-друге, необхідна реконструкція існуючої рекреаційної інфраструктури, а також підвищення якості обслуговування відпочиваючих та туристів.
- по-третє, значна частина діючих рекреаційних закладів лікувально-оздоровчого типу розташована вздовж узбережжя хаотично, без відповідного інженерного забезпечення і благоустрою, що збільшує негативний антропогенний вплив на пляжі та прибережну акваторію Чорного моря.

Екологічна ситуація області негативно впливає на стан рекреаційних ресурсів, вони деградують, потребують екологічного оздоровлення.

Складна екологічна ситуація в області негативно впливає на стан родовищ мінеральних вод. Має місце пестицидне забруднення мінеральних вод Одеського та Куяльницького родовищ. В деяких свердловинах верхньо-середньо-сарматських відкладень виявлені фозалон та симазин в концентраціях, що перевищують ГДК, тобто вже виникла загроза наростання забруднення родовищ мінеральних вод.

Лимани Одещини багаті запасами лікувальних мулових сульфідних грязей. Куяльницьке родовище мулових сульфідних грязей належить до категорії еталонних. Балансові запаси грязей становлять 15 млн. м³, які використовуються переважно курортом «Куяльник». Одещина має запаси

лікувальних грязей на Тилігульському, Хаджибейському, Будацькому лиманах, а також на Тузлівській групі озер, серед яких озера Шагани, Алібей, Бурнас. З вище перелічених родовищ використовуються лише грязі Куяльницького лиману на курорті «Куяльник» та Будацького лиману на курорті «Сергіївка» [10].

Господарська діяльність впливає на стан відкладів лікувальної грязі. Інтенсивного забруднення пестицидами, важкими металами, фенолами, нафтопродуктами, поверхнево активними речовинами зазнають лікувальні грязі та рапа Куяльницького та Хаджибейського лиманів. Суттєво впливає на екологічний стан лиманів скидання неочищених або недоочищених стоків, які не відповідають нормативам по мікробному числу. Хаджибейський лиман став резервуаром для скидання стічних вод міста і цілком втратив свою рекреаційну цінність. Прибережні морські води, а також акваторії лиманів та озер мають високий рівень забруднення й потребують екологічного оздоровлення [10].

Значної деградації зазнали унікальні пляжі, де здійснюється несанкціонована забудова базами відпочинку (селища Затока, Кароліно-Бугаз, Санжейка, Приморське та ін.) та приватними будинками. Майже вздовж усього узбережжя Чорного моря розташовані рекреаційні заклади, які не відповідають санітарним вимогам. Вони мають дуже низький рівень інженерного обладнання, більшість з них каналізовані на вигріб, мають привізне водопостачання. Не вирішені питання санітарної очистки курортних зон, відсутні нормативні звалища, немає нормативних місць зливу нечистот. Ділянки закладів відпочинку всупереч архітектурно-планувальній документації та сучасним вимогам природоохоронного законодавства розміщуються в межах берегової зони, поблизу від урізу води, 100-метрова водоохоронна зона не витримується. Внаслідок цього погіршилась санітарно-епідеміологічна ситуація в прибережній смузі Чорного моря та якість рекреаційних властивостей пляжної зони [10].

Екологічний стан природних рекреаційних ресурсів Одещини, які є унікальними за своїми лікувальними властивостями, потребує негайного усунення усіх негативних явищ, що призводять до деградації цінних лікувальних утворень.

Заходи з оздоровлення і раціонального використання родовищ з підвищеним екологічним ризиком повинні бути спрямовані на виявлення джерел забруднення і зменшення їх негативної дії на екосистеми природних рекреаційних ресурсів.

ВИСНОВКИ

За своїм рекреаційно-туристичним потенціалом Одеська область, домінантою структури соціально-економічного комплексу якої є м. Одеса, посідає одне з провідних місць в Україні. Особливості економіко-географічного розташування, розвинута транспортна мережа, багаті природно-кліматичні умови, наявність пам'яток природи, архітектури, історії та культури, цілющих грязей та джерел мінеральних вод створюють сприятливі передумови для формування та розвитку у соціально-економічному комплексі м. Одеси високорентабельної рекреаційно-туристичної галузі. До вищезазначених чинників подальшого розвитку санаторно-курортної та рекреаційно-туристичної спеціалізації міста слід також додати наявність тут унікальних кліматичних умов та зон морського узбережжя, лікувальних грязей та рапи лиманів приморської зони.

Найбільш узагальнено економічна діяльність у курортному та рекреаційно-туристичному комплексі Одеська область представлена санаторно-курортним оздоровленням населення, організацією його відпочинку та екскурсійно-туристичним обслуговуванням. Перші два види пріоритетні з погляду комплексного підходу до охорони здоров'я й соціального захисту мешканців Одеської області, інших регіонів України й ближнього зарубіжжя.

Сприятливі кліматичні умови, наявність лікувальних грязей, мінеральних лікувальних вод, розсолів, значна протяжність пляжів та інші природні фактори дозволяють говорити про перспективність прибережної зони Одеської області для різних форм рекреації та оздоровлення, включаючи таласотерапію (лікування морським кліматом і купаннями в поєднанні з сонячними ваннами). Це визначається властивостями приморського клімату, морської води, водоростей, морських грязей та інших

продуктів моря з урахуванням механізмів їх дії на організм людини при лікувально-профілактичному застосуванні.

Серед факторів, що визначають можливості бальнеотерапії, особливе значення мають солоність і хімічний склад морських вод. Поряд з солоністю і хімічним складом морських вод Чорного моря їх бальнео-терапевтичні властивості визначаються температурними умовами. Протягом купального сезону в Чорному морі, який триває близько 120 днів (приблизно з середини травня до середини вересня) температура морської води досить комфортна для купання та інших процедур. Найкращий період для морських купань – червень – серпень.

Клімат приморської зони Одеської області типовий для приморських районів степової зони. Клімат, як основний лікувальний фактор, використовується на багатьох лікувальних пляжах у вигляді повітряних і сонячних ванн, нічного сну на березі моря та інших процедур. Найбільш сприятливими для клімато- і таласотерапії в Одесі, Іллічівську та Білгород-Дністровському є липень і серпень.

На стан прибережної зони Одеської області негативно впливають небезпечні екзогенні геологічні процеси (зсуви, обвали, зсув ґрунтів, абразія, ерозія та ін.) У зв'язку з тим, що береги північно-західної частини Чорного моря складені, в основному, пухкими породами, які легко розмиваються, пляжі є єдиною природною захистом берегів від руйнування. Ширина пляжів зазвичай становить 15 – 20 м, зменшуючись на деяких ділянках до 2 – 4 м. Для запобігання негативного впливу абразійних процесів на пляжі, узбережжя зміцнюється залізобетонними блоками, протизсувними спорудами, будуються хвилерізи, що призводить до зменшення інтенсивності перемішування води в прибережній зоні, створенню застійних гідродинамічних зон і сприятливих умов для антропогенного забруднення.

Значної деградації зазнали унікальні пляжі, де здійснюється несанкціонована забудова базами відпочинку (селища Затока, Кароліно-Бугаз, Санжейка, Приморське та ін.) та приватними будинками.

Отже, Одеський регіон має в своєму розпорядженні значну і різноманітну кількість ресурсних можливостей для використання і подальшого розвитку туризму.

Для підвищення рекреаційної привабливості Одеського регіону, на наш погляд, необхідно вирішити наступні питання:

- збереження земельних ресурсів (боротьба з наслідками водної та вітряної ерозії; ґрунтовими зсувами; підтопленням населених пунктів);
- оздоровлення екологічного стану басейнів річок Дунай і Дністер, котрі є основними джерелами водопостачання Одещини;
- заборона несанкціонованої забудови узбережжя;
- вирішення проблем щодо збереження й відтворення водних ресурсів, зокрема озера Сасик, Придунайських озер, малих річок;
- зниження інтенсивності забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами;
- розширення мережі природно-заповідного фонду.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова; авт. колектив: О.Г. Топчієв [керівник], І.І. Кондратюк, В.В. Яворська та ін. Одеса: «Астропрінт», 2012. 336 с.
2. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах. К. Чернівці: ВД КМ Академія - Зелена Буковина, 1999. 568 с.
3. Природа Одеської області. Ресурси їх раціональне використання та охорона. К.: Вища школа, 1979. 144 с.
4. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2016 р. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/Reg.report/Регональна_доповідь%20Одеська%200%202016.pdf (дата звернення 15.11.2018 р.).
5. Екологічний паспорт Одеської області за 2017 р. URL: <https://menr.gov.ua/news/32629.html> (дата звернення 15.11.2018 р.).
6. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
7. Воробйова О.А., Дишловий І.М., Харічков С.К. Проблеми природокористування та сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері: Монографія. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2009. 374 с.
8. Андрианова О.Р., Белевич Р.Р., Скипа М.И. Об особенностях изменчивости основных характеристик Одессы в XX столетии // Морской гидрофизический журнал. 2005. № 5. С. 19 – 29.
9. Гідрологічні та гідрохімічні показники стану північно-західного шельфу Чорного моря: довідковий посібник / відповід. ред. І.Д.Лоева; І.Г.Орлова, М.Ю.Павленко, В.В.Український та ін. К.: КНТ, 2008. 616 с.
10. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / за заг.

- ред. В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.
11. Воробйова О.А. Проблеми та перспективи розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в південних районах Одеської області. / Економічні інновації, Вип. 44, 2011. С. 46 – 56.
  12. Стафійчук В. І. Рекреалогія: навч. посібник. К.: Альтпрес, 2006. 264 с.
  13. Божко Л.Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України. Культура України. 2011. Випуск 32. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/bozhko.htm.
  14. Офіційний туристичний сайт Одеської області. URL: <http://touregion.odessa.gov.ua/>.
  15. Михайлюк О.Л. Екологічні ризики розвитку оздоровчого туризму в Одеській області // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. 2015. № 1 (221). С. 104 – 116.
  16. Сапко О.Ю., Мороз Н.В. Оценка рекреационного потенциала прибрежной территории Одессы // Вісник Одеського державного екологічного університету. 2012. № 14. С. 15 – 20.